

УДК 364.242 (477.65.)

А.О. Дудкін, ст. гр. УТ- 06, С.С. Макаренко, викладач
Кіровоградський Національний Технічний Університет

Бідність в Кіровоградській області та шляхи вирішення цієї проблеми

У статті розглянуто сучасний стан бідності населення в Кіровоградській області. Виявлено основні причини бідності в умовах соціально-трудової кризи регіону. Розроблено рекомендації та пропозиції щодо усунення зростання та подолання бідності в Кіровоградській області, та по Україні в цілому.

бідність, безробіття, зайнятість, оплата праці

В сучасних умовах бідність часто стає на перешкоді стабільності суспільства і його подальшого розвитку. Навіть в економічно розвинених країнах бідність стає загрозою, коли вона перетворюється на застійну, тобто спостерігається довготривалий стан бідності індивідів, сімей, де бідним є не одне покоління. Люди, які тривалий час перебувають у стані бідності, соціально деградує, перетворюється на люмпенів, злочинців, які становлять загрозу для добропорядних громадян.

Боротьба з бідністю нині є складовою соціальної політики в усіх цивілізованих суспільствах.

На сьогоднішній день проблема бідності в Україні набирає актуальності, хоча б тому, що зараз бідність – це не суто економічна чи політична проблема, а та, яка має перш за все соціальний характер.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні соціально-економічного явища - бідність в межах регіону в умовах ринкових перетворень і розробці на цій основі теоретичних і практичних рекомендацій щодо виявлення шляхів подолання цієї проблеми.

Дослідженню проблеми бідності населення приділяли увагу такі вчені, як Сьомін С., Остроухов В., Кравченко А.И., Іванкевич В., Кир'ян Т., Шаповал М., Князев В.М., Колот А.

Бідність визначається як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлений необхідного: нормального житла, їжі, одягу, здоров'я, можливості здобувати освіту. Крім того, бідність — це ще й страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях уберегти себе та близьких від нестатків...[4]

Особливість бідності в Кіровоградській області полягає у значному скороченні доходу більшості населення, яке при цьому зберігає відносно високий соціальний статус (рівень освіти, кваліфікації, соціальні зв'язки). Зубожіння значної частини населення відбувається за значного майнового розшарування й появи нечисленних, але справді багатих прошарків. Реальний стан доходів населення дуже важко піддається статистичній оцінці через наявність значного обсягу неформальних джерел доходу. Обстеження свідчать, що бідними себе вважають приблизно 90 % населення Кіровоградської області. Феномен цього полягає в тому, що люди порівнюють свій нинішній матеріальний стан не у просторі (із станом інших людей), а в часі, тобто зі своїм станом до економічної кризи.

За складом серед бідних найбільше сімей з дітьми (у тому числі багатодітних) — 43,4 % загальної кількості бідних домогосподарств, сімей пенсіонерів — 29,1 % і сімей без утриманців — 27,6 %.

Головними причинами бідності в нашій області, як і в Україні в цілому, є неефективна зайнятість і низька ефективність керування економікою.

Більшість кіровоградських громадян мають грошові доходи нижче встановленого рівня. Тобто кожен третій працюючий не може не тільки утримувати родину, але навіть прокормити себе. У результаті практично 50% родин кіровоградської області не можуть нормально харчуватися, удягатися, оплачувати послуги ЖЕК, поправляти здоров'я на курорті, і т.д.

Уже зараз стає ясно, що ситуація в сфері оплати праці фактично є не тільки гальмом соціально-економічного розвитку країни, але і реальною погрозою національної безпеки країни. Без рішення цієї, на наш погляд, ключової проблеми економічний прорив досить сумнівний.[2]

Через низькі доходи населення Кіровоградської області страждає в першу чергу головний соціальний осередок суспільства – родина. Важка соціально-економічна петля лягла на її шию. Якщо в 1980 році на харчування витрачалося 20% грошових доходів середньостатистичної родини, а інше йшло на придбання речей тривалого користування, на навчання, відпочинок і т.д., то після 1991 року - уже понад 80% доходів родини, де всі дорослі працюють і одержують зарплату, а старі – пенсію, витрачається на їжу. А в родині “бюджетника” зараз практично всі 100% доходів ідуть на харчування.

Це перерозподіл видаткової частини сімейного бюджету не могло не позначитися і на народжуваності. Так, наприклад, у 2009 році дітей народилося в 2 рази менше, ніж у 2000 році. І це скорочення відбулося, незважаючи на істотне збільшення репродуктивних контингентів. Крім того, у 2009 році в порівнянні з 2001 роком, загальний коефіцієнт брачності знизився майже на 35%. Молоді пари всі частіше відмовляються від офіційної реєстрації шлюбних відносин. У результаті, як факт, поширення дошлюбних співжиттів і не оформлених юридично шлюбів. Сьогодні кожна четверта дитина народжується поза шлюбом.

Фактично ми спостерігаємо руйнування того фундаменту, на якому будується будь-як держава – родини. Це дуже тривожні тенденції, і з ними необхідно боротися.

Виходячи з концепції абсолютної бідності, до числа бідних області можна віднести 32 % населення, що мають середньодушеві доходи нижче прожиткового мінімуму. У їхньому числі – працівники бюджетної сфери (медичні, соціальні працівники, працівники культури, освіти), багатодітні родини, самотні батьки, інваліди, пенсіонери, студенти. Використання прожиткового мінімуму як критерія оцінки бідності має на увазі, що витрати на освіту, медобслуговування, якісне житло є ознаками достатку. Використання як критерій оцінки рівня бідності мінімального споживчого бюджету, що має на увазі витрати не тільки на фізичне відтворення робочої сили, але і її розвиток, збільшує частку бідного населення як мінімум у два рази.[1]

Бідність – це не тільки характеристика об'єктивних умов життя, але і суб'єктивний стан. Тому можна говорити про відносну бідність, що визначається істотним розшаруванням суспільства і суб'єктивних переживань, зв'язаними з цим розшаруванням. Співвідношення доходів найбільше і найменш забезпеченого населення в області складає 1:8,5. Значну роль у розшаруванні суспільства грає розрив, що збільшується, у рівнях оплати праці і ступінь доступності до неформальних джерел доходів. У різних галузях економіки областей рівень максимальної зарплати перевищує мінімальну в 6–8 разів, а серед працівників однієї спеціальності, зайнятих на різних підприємствах, – більш, ніж у 10 разів.

Бідність можна описати і через наявні відносні позбавлення: людина вважається бідною, якщо в неї не вистачає грошових ресурсів для повноцінного раціону харчування, оплати житла і послуг, для життєдіяльності в тій соціальній групі, до якої він себе відносить.[5]

В умовах обмеженості бюджетних засобів виникає необхідність використання комбінованої оцінки бідності, що дозволяла б виключити з числа, що претендують на одержання соціальної допомоги і формально мають доходи нижче величини прожиткового мінімуму тих, хто одержує доходи від неформальної зайнятості, особистого підсобного господарства і не має значного числа позбавлень.

На наш погляд, бідність, у першу чергу, виникає з існуючих трудових відносин і нерівності в доступі до ринків праці.

Неефективна зайнятість веде до формування армії бідних людей, що по суті справи освоюють бідність як довгостроковий стан, тому що неефективна зайнятість веде до втрати кваліфікації, конкурентноздатності, зниженню самооцінки.

Що можна й потрібно робити? В основі стратегії подолання бідності має бути визнання того, що цієї мети не можна досягти виключно шляхом підтримки знедолених. Необхідний комплексний підхід, орієнтований як на бідні, так і на відносно забезпечені верстви суспільства. Зусилля держави з підвищення рівня життя всіх верств населення незалежно від їхнього матеріального становища мають спиратися на забезпечення стійкого економічного зростання, всебічний розвиток і максимальне повне використання трудового потенціалу країни, поліпшення ситуації на ринку праці.

Слід, нарешті, відмовитися від практики регулювання оплати праці виключно шляхом підвищення мінімальної зарплати. Такий підхід уже призвів до того, що співвідношення мінімальної та середньої зарплат в Україні становило в 2007 році 51,3%, хоча нормальним вважається 30—35%. Особливо загострилася ситуація в бюджетній сфері: в освіті — 75,5%, в охороні здоров'я — 84,8, у соціальному забезпеченні — 99,2, у культурі — 100%. Абсолютно очевидно, що за таких умов зарплата аж ніяк не може стимулювати ефективну працю, творчу активність — фактично вона давно перетворилася на засіб соціальної підтримки працівників бюджетних галузей.

Однак...саме по собі економічне зростання ніде й ніколи не вирішувало соціальних завдань. Цілком можливою (особливо за умов України) вбачається ситуація, коли його плодами скористається дуже обмежене коло людей. Цей прошарок буде прискореними темпами накопичувати у своїх руках багатство, а бідні так і залишатимуться бідними.

Отже, поряд із реформуванням системи оплати праці, концепція якого розроблена й затверджена Президентом, необхідно добиватися зниження економічної нерівності шляхом упровадження гнучкої податкової політики, раціональних соціальних трансфертів, стимулювання малого та середнього бізнесу, захисту прав дрібних акціонерів.

Першочерговим завданням є проведення повномасштабної пенсійної реформи, оскільки лише в такий спосіб можна кардинально поліпшити становище сьогоденних пенсіонерів при стимулюванні економічної активності населення працездатного віку.

Слід запроваджувати — спочатку добровільну, а за кілька років і обов'язкову — накопичувальну систему пенсійного забезпечення, яка спонукатиме населення реєструвати свої доходи й забезпечить необхідний зв'язок між характером трудової діяльності (тривалістю стажу та сумою внесків до Пенсійного фонду) і матеріальним забезпеченням у старості. Нині вже діє цілий ряд так званих недержавних пенсійних фондів, але через відсутність необхідних законів держава ніяк не регулює їхню діяльність.[3]

Необхідно принципово змінити діючу систему пільг. Існування розвиненої системи пільг (в оподатковуванні, в оплаті цілої низки послуг тощо) є однією з

болючих точок нинішньої соціальної політики. Прибічники її збереження підкреслюють, що в багатьох країнах військовим, приміром, крім зарплати надається ціла низка пільг. Однак, по-перше, відповідна галузь відшкодовує збитки, яких могли б зазнати через це, скажімо, транспортники. Тобто фактично відбувається перерозподіл коштів галузі між прямими й непрямими витратами на оплату праці. По-друге, і вартість, і обсяги використання цих пільг чітко визначені. У нас же й збитків галузь не відшкодовує, і вартість наданих пільг ніхто не рахує. При цьому не прагнуть до наведення порядку в обліку використаних (а не просто продекларованих) пільг насамперед ті структури, які їх надають.

Нині в українському законодавстві передбачено дев'ять видів багаторазових і чотири види одноразових пільг. Частина їх має забезпечувати певні привілеї особам, які й без того мають досить коштів для існування, а частина спрямована на соціальну підтримку малозабезпечених верств населення. Найпоширеніші пільги на оплату проїзду в міському та приміському пасажирському транспорті, право на які має третина населення країни (фактично використовує ледь більше половини цієї третини); право на пільговий проїзд у міжміському транспорті (мають 13% населення, а використовують його лише 2,5%). На відміну від цього пільги на оплату житлово-комунальних послуг використовують 94% тих, хто має на них право (приблизно 8% населення, а з урахуванням членів родин — 14%). Взагалі лише 43% населення використовує своє право на ті чи інші пільги, причому їхня питома вага значно вища серед більш заможних верств населення.[6]

Понад 70% отримувачів пільг — цілком забезпечені за українськими стандартами люди, а, приміром, серед тих, хто користується пільгами на оплату житлово-комунальних послуг, частка небідних сягає 77%.

Підбиваючи підсумки, хочим підкреслити необхідність мінімізації пільг і заміни їх грошовими виплатами. Крім усього іншого, пільга обмежує право вибору, приміром, пенсіонера між проїздом на трамваї та покупкою будь-яких товарів чи оплатою послуг.

Ті ж пільги, які будуть збережені, необхідно обліковувати. Так, одним із напрямків упорядкування компенсацій транспортникам за безплатний проїзд пенсіонерів може стати видача кожному пенсіонеру певної — можна й необмеженої, але фіксованої — кількості талонів на проїзд, що відрізняються від загальних (аби запобігти їхньому використанню іншими громадянами). Такі талони слід буде здавати водієві чи кондуктору при проїзді, і в такий спосіб вони потраплятимуть на транспортне підприємство. Тільки за фактичною вартістю пред'явлених талонів і має здійснюватися бюджетна компенсація цьому підприємству витрачених коштів.

Система соціальної підтримки вразливих верств населення повинна бути орієнтована на справді нужденних. Необхідно, щоб парламентарії нарешті подолали свою «сором'язливість» і назвали бідність бідністю. За цим має йти затвердження офіційних критеріїв і межі бідності, розробка механізму державної підтримки бідних верств суспільства.

Метою соціальної підтримки має стати максимально повне охоплення усіх, хто потребує допомоги. Тобто всіх бідних, хто не в змозі самостійно забезпечити собі та своїм утриманцям (насамперед дітям) хоча б такий рівень життя, який відповідає встановленим державним гарантіям. Таким чином, в ідеалі всі нужденні повинні отримувати допомогу. Вона може надаватися в різних формах:

- безпосередня допомога грошима чи товарами повсякденного попиту;
- забезпечення доступу до послуг охорони здоров'я, освіти тощо — для цього на пільгових умовах (чи взагалі безплатно) надаються ліки, шкільні підручники, створюється система фінансування охорони здоров'я, яка враховувала б ризики, що не підлягають страхуванню;
- допомога у працевлаштуванні чи самозайнятості особам працездатного віку;

- централізований перерозподіл коштів на користь найбідніших регіонів країни.

Необхідність одночасного вирішення двох завдань — подолання бідності й обмеження бюджетних витрат — зумовлює особливу роль адресної соціальної допомоги. Адресність потребує насамперед точної ідентифікації бідних, яка в принципі може досягатися кількома способами.[8]

Базою для ідентифікації є оцінка рівня доходів (чи споживання) окремих родин чи домогосподарств. Безумовною перевагою такого підходу є максимально точна спрямованість допомоги. Проте є й ціла низка проблем. У нашій країні доходи населення не відбивають реального рівня життя внаслідок поширеності так званих «натуральних доходів» від особистого підсобного господарства, доходів від неформальної та тіньової економічної діяльності тощо. Орієнтація ж на рівень споживання також пов'язана з багатьма труднощами, оскільки ця характеристика рівня життя та добробуту не підтверджується документально і, відповідно, не може використовуватися в процедурі призначення допомоги. Можливо (і в багатьох країнах така практика існує), проблему буде вирішено завдяки використанню показника доходу в поєднанні з хоча б вибіркоvim застосуванням перевірок реального рівня життя. Проте це вимагає відповідних коректив у законодавстві, істотного збільшення адміністративних витрат. Крім того, не можна не враховувати, що такий підхід аж ніяк не популярний у суспільстві.

Альтернативний підхід спирається на так звані індикатори бідності, тобто на наявність у родині (домогосподарстві) однієї або кількох характеристик, що тісно корелюють із бідністю, — приміром, не менше ніж п'ятеро дітей у сім'ї, родина пенсіонерів (чи самотні пенсіонери) старші від 75 років і т.п. Перевага такого підходу — у спрощенні процедури надання допомоги і, відповідно, скороченні адміністративних витрат. А недоліки пов'язані з тим, що всі індикатори бідності є лише непрямими її характеристиками. Відповідно можуть виникати помилки в забезпеченні адресності — або неповнота охоплення бідних, або, навпаки, надання допомоги небідним.

Значною мірою попередити розпорошення коштів може так званий механізм самоідентифікації чи самоадресності. Його ідея зводиться до формування таких видів допомоги, отримувати які прагнуть лише справді бідні верстви населення. Приміром, працездатним можуть бути запропоновані громадські роботи з оплатою, яка не перевищує межі бідності.[7]

Кажучи про ефективність надання соціальної допомоги, слід підкреслити два основні її прояви: максимальне охоплення всіх нужденних і мінімальне надання допомоги тим, хто її не потребує. При цьому йдеться не про порушення чинного законодавства і випадки невинуватеного призначення допомоги (субсидії). За умов існування різноманітної системи підтримки доходів населення (неоднакових критеріїв надання різних видів допомоги та різних граничних значень доходу родини) важливо націлити її саме на бідні верстви суспільства.

Можна зробити висновок що подолання бідності — завдання не одного дня. На наш погляд, настійно необхідною є координація різнопланових зусиль, визначення пріоритетів на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу. Досить швидко адресними діями (переважно пасивного характеру — грошовими виплатами, субсидіями, допомогою продуктами, одягом тощо) можна викоренити абсолютну бідність у найгостріших її проявах. Пом'якшення ж відносної бідності, пов'язаної насамперед з економічною нерівністю населення, потребує більше часу й зусиль в основному активного характеру (допомоги у працевлаштуванні, відкритті власної справи, отриманні необхідної кваліфікації). Що ж до суб'єктивної бідності, то для попередження викликаних нею соціальних конфліктів потрібні час, довіра до влади на всіх рівнях та узгоджені дії майже всіх соціальних інститутів суспільства.

Президент зробив перший крок — розуміючи важливість проблеми, включив відповідну тематичну доповідь до свого щорічного послання Верховній Раді. Тепер треба чекати на реакцію інших ланок влади: законодавців, Кабінету міністрів, місцевих органів. А може, не чекати? Може, слід згадати заповіт Гіппократа: лікарю, допоможи собі сам...

Список літератури

1. Зайнятість та ринок праці: Міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В. В. Онікієн-ко. — К, 2001. — Вип. 15.
2. ИмсД., Крептул А. Система помощи лицам и семьям с низкими доходами в Канаде // Пробл. теории и практики управления. — 2000. — № 1.
2. Іванкевич В. Пенсійна реформа в Україні // Україна: аспекти праці. — 2001.—№2.
3. Катин В. Главная проблема человечества // Вестн. РАН. — 1998. —№ 3.
4. Кир'ян Т., Шаповал М. Рівень життя— обличчя держави // Уряд, кур'єр.—2001.—№137.
5. Кодекс законів про працю в Україні та інше законодавство про працю. — К., 1995.
6. Колот А. Глобалізація економіки та її вплив на соціально-трудоу сферу // Україна: аспекти праці. — 2001. — № 3.
7. Колот А. Розвиток виробничої демократії як чинник удосконалення соціально-трудоу відносин // Україна: аспекти праці. — 2001. — № 6.
8. пекти праці. — 2001. — №3.

А. Дудкин, С. Макаренко

Бедность в Кировоградской области и пути решения этой проблемы

В статье рассмотрено современное состояние бедности населения в Кировоградской области. Выявлены основные причины бедности в условиях социаль-нотрудового кризиса региона. Разработаны рекомендации и предложения относительно устранения роста и преодоления бедности в Кировоградской области, и по Украине в целом.

A. Dudkin, S. Makarenko

Poverty in the Kirovohrad area and ways of decision of this problem

In the article the modern state of poverty of population is considered in the Kirovohrad area. Principal reasons of poverty are educed in the conditions of sociallabour crisis of region. Recommendations and suggestions are worked out in relation to the removal of increase and overcoming of poverty in the Kirovohrad area, and on Ukraine on the whole.

Одержано 04.11.10